

Emberek, életpályák, élettörténetek.

Mire használható az élettörténet?

Az utóbbi évtizedek tudományainak figyelme intenzíven ráirányult a kollektív és individuális életpályák, valamint az életpályák narratív reprezentációja, az élettörténetek vizsgálatára. Alig van olyan tudományterület, amely a maga terminológiájával ne definiálta volna újra az élettörténetet, a biográfus történetet, annak műfaji, ontológiai és pragmatikai specifikumait.

A kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke által 2006. január 20-án szervezett konferencia is e kérdéseket tűzte napirendre, miközben arra figyelt, koronként és társadalmi miliónként milyen formai, tartalmi és használati szabályokhoz igazodott a narratív önreprezentáció, kötelező/lehetséges volt-e az elődök és a kortársak életpályájára vonatkozó társadalmi tudás, milyen motivációk irányították a mások élete/élettörténete iránti érdeklődést, a különböző helyzetekben milyen tétje és következménye volt a biográfikus narratíváknak.

Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál mint alapvető biográfikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé (topográfia, kronológia, emberi kapcsolatok, teljesítmények, külső, gyakran történelmi, gazdaságtörténeti folyamatok). Az élettörténet esetében mindig számolni kell a szerzői intencionalitással, a beszédhelyzet körülményeivel. Értelmezésében a 20. század során rendre előtérbe került a szerzőség (biográfia–autobiográfia, én-ontológia, önéletrírói paktum), a szerzői identitás (Lejeune 1975, Lejeune 1980, Ricoeur 1990), a megírás, megalkotás fázisa (de Man 1982), az életpálya és élettörténet különbözősége és viszonya (Niedermüller 1988), az életpálya strukturális tagolása és elemzése (Mandelbaum 1982, Tengelyi 1998), a biográfia műfajtipológiai elhelyezése (Bahtyin 1988), beszédmódként való értelmezésének lehetősége (Hymes 1979), a narratív önreprezentáció helyzete és funkciója (Levi 1989, Matieu-Castellani 1996).

Niedermüller Péter előadásának kiindulópontját a New York-i Columbia egyetemen tanító irodalomtörténész, kultúrákutató, Andreas Huyssennek a poszt-diktatorikus társadalmak emlékezési kultúrájáról szóló tanulmánya képezte. „A poszt-diktatorikus társadalmak át- és kialakulásával foglalkozó

társadalomtudományi kutatások számos összefüggésben mutattak rá arra, hogy a diktatúrákat követő, új, demokratikus társadalmak nemcsak politikai és gazdasági változásokat, hanem alapvető morális megújulást – vagy legalábbis annak az igényét – is megkövetelik. Az átalakuló, demokratizálódó társadalmak morális ökonómiájának egyik legfontosabb összetevője a múlthoz való viszony át- és/vagy újraértékelése. A múlt feldolgozása két síkon történik. Egyrészt a posztdiktatorikus társadalmak, abból kiindulva, hogy a politikai diktatúrák mindig meghamisítják, átírják a történelmet, arra töreksenek, hogy helyreállítsák, kiigazítsák a történelmi múltat, hogy kialakítsák a társadalom új kollektív emlékezetét. Másrészt különböző összefüggésekben újra és újra megfogalmazzák a kérdést, hogyan lehetett élni a politikai diktatúrákban, milyen erkölcsi és életpályabeli alternatívák léteztek a totalitárius társadalmakban? Ezek persze közismert megközelítések, s csupán azért kellett itt utalni rájuk, mert ezek alkotják azt a kontextust, amelyen belül a kollektív emlékezet, az emlékezetpolitika és az élettörténetek közötti egyéni, politikai és elméleti konfliktusok »láthatóvá« válnak.” Az előadó alaptézisei: „az individuális életek és élettörténetek nem csupán, illetve nem elsősorban egyediségükben érdekesek, hanem mindig szélesebb társadalmi, történelmi, politikai kontextusokat reprezentálnak. Másként fogalmazva, az élettörténetek nem csak azt mutatják meg, hogy emberek hogyan éltek, gondolkoztak, éreztek egy-egy történelmi korban, társadalmi helyzetben, hanem azt is – vagy mindenekelőtt azt –, hogy miképpen működtek és működnek társadalmi rendszerek, milyen társadalmi és kulturális logikákat követnek. Másrészt nem lehet megfélemlíteni arról a sokat tárgyalt ismeretelméleti különbségről sem, amely egy élet története, valamint egy elmondott vagy megírt, azaz kulturális formákban megjelenített élettörténet között fennáll. S noha ez ma már egy elméleti közhely, mégis hangsúlyozni kell, hogy az az élettörténet, ami a társadalomtudományokat érdekli, nem egyszerűen egy élet története, hanem egy élet történetének a kulturális reprezentációja.”

Mohay Tamás a magyar etnológiának az egyéni és egyéni életutak kutatásával kapcsolatos erőfeszítéseit, e kutatások változó szemléleti hátterét foglalta össze. A másfél évszázad kutatástörténetét a *személytelen „nép”-től az életpálya-kutatásokig* metaforával nevezte meg. Az élettörténetek kutatása a tipikus és a kivételes viszonyának, a társadalmi mobilitások formáinak, a történelmi fordulatok hatásának, az egyéni szocializáció helyzetének, a népszokások, a választási és döntési helyzetek megismerését teszi lehetővé. Az előadás a forrásfeldolgozás, az életvezetési stratégiák, a minták, a tanulás, a mások életéről való tudás változásának kérdését érintette.

Christian Jouhaud a személyes tapasztalatok történelmi dokumentummá való transzformálódásának egy helyzetét mutatja be. Elemzésében rendre bontakozik ki az az élethelyzet (XIII. Lajos haldoklása), amely utóbb a történelemnek nevezett narratívum közérdeklődésre számot tartó motívumává válik, az udvari teendőkhöz bevont lakáj szerzővé válásának folyamata (az udvar eseményeit szinte elfedő, a maga alakját előtérbe állító memoár megszerkesztése), a memoárnak a szerzői univerzumból a nyilvánosság szférájába való beemelődése (a memoár XIV. Lajosnak való felajánlása, az udvari iratok közé való bekerülése, később publikálása). A személyesen megtapasztalt tények élettörténetében három jelentős fordulópont határolódik el: írásban való megörökítésük pillanata, a naplónak a fejedelem, a főszereplő részére való felajánlása, a napló olvasmányként való felhasználása. Ahogyan a szerző fogalmaz: „az írásban megragadható tapasztalat tanújaként látjuk őt. És ez az az esemény, mely végbement, és mely az olvasásban aktivizálódik. E vallomás teljes egészében cselekvés, a világban és az időben végrehajtott írásos cselekvés.”

Keszeg Anna egy tágabb kutatás keretében az 1741–1818 között élt lelkes-költő, Gyöngyössi János írói habitusát, verseinek referencialitását és életművének korabeli recepcióját tárja fel. Így jut el ahhoz a következtetéshez, hogy az írásgyakorlat családtörténeti hagyományokon keresztül állandósul a költő életében. A forrásfeltárás során előbukkant Gyöngyössi-émlékirat a szerző érdeklődését a 20. századi forráskritikai szemléletek felé tereli: „Hogyan is működhet az a kortárs történetírás által megbélyegzett praxis, mely egy írásos forrást tényszerűen, faktuálisan értelmez? Hogyan kombinálhatóak a különböző természetű íráshasználatokból származó szövegek verifikálható történetek rekonstruálásában?”

„Minden egyes élettörténet magában hordozza önnön interpretációját” – állapítja meg a bărăgani munkatáborba deportáltak élettörténetét gyűjtő és értelmező Smaranda Vultur. Majd amellett érvel, hogy a történetmondás egyidőben irányul az átélt múlt és az emlékezés, az elbeszélés jelene felé. A szöveg intencionalitását pedig ilyenképpen nevezi meg: „És minden egyes élettörténet magába foglalja – bizonyos mértékig – önnön tétjeit is.” Ezek közül a szerző a legfontosabbnak a múlt kommunikálhatóvá, érthetővé tételét tartja fontosnak: „A tét kevésbé a múlt iránti hűség, sokkal inkább a múlt érthetővé és kommunikálhatóvá tétele.”

Otilia Hedeşan egy kutatás eredményeit foglalja össze. Romániában a kommunizmus éveiben mostoha képzési, tudományos és kulturális viszonyok között nőtt fel és kezdett el dolgozni egy, a pályája delén-alkonyán álló

etnológus nemzedék. A képviselőivel készített élettörténet-interjúk rendre teszik hozzáférhető egy diktatorikus korszak, egy tudományterület és a megkérdezettek személyes világát.

Tóth Zsombor kora újkori biografikus forráscsoportot elemez, 130 darab, 1540–1838 között megjelent kalendárium magyar és latin nyelvű bejegyzéseit. Megállapítása, hogy a bejegyzések az életpálya írásban való dokumentálásának általános gyakorlatára, valamint a korabeli íráshasználati mentalitásokra engednek rá látni: „Meggyőződésem, hogy egy általánosan elterjedt, és sokak által használt, forgalmazott íráshasználati mód tette lehetővé ennek a forrástípusnak a létrejöttét. Ugyanis a bejegyzést végzők közt, leszámítva a parasztságot, minden társadalmi réteg képviselve van, kolozsvári polgárok, kismesek, elit írástudók, arisztokraták, fejedelmek, politikusok, városi kereskedők.”

Keszeg Vilmos megfigyeléseit és tapasztalait összegzi tanulmányában. A biografikus szövegek előadásának finalitását követve megkülönböztet reprezentatív, státus-, presztizs-, sztereotíp, pseudo- és elhallgatott történeteket. S bár a történetmondás az identitás kommunikálásának beszédhelyzethez igazodó gesztusa, a biografikus szövegek folytonosan összekapcsolódnak egyéb narratív stratégiákkal. Legyakrabban a történelem, a regény, a mindennapi élet azok a dimenziók, amelyekkel a történet affinitásba kerül.

A szerkesztők

Szakirodalom

BAHTYIN, Mihail

1988 A beszéd műfajai. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–282.

HYMES, Dell H.

1979 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba (szerk.): *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. A Tömegkommunikációs. Kutatóközpont Kiadása, Budapest, 213–263.

LEJEUNE, Philippe

1975 *Le pacte autobiographique*. Seuil, Paris

1980 *Je est un autre*. Seuil, Paris

LEVI, Giovanni

1989 Les usages de la biographie. *Annales ESC* 44. (6) 1325–1337.

de MAN, Paul

1997 Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8. (2–3) 93–107. (Eredeti 1982.)

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer.* (Ethnographica 9.) Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 29–46.

MATIEU-CASTELLANI, Gisèle

1996 *La scène judiciaire de l'autobiographie.* PUF, Paris

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XC. (3–4) 376–389.

RICOEUR, Paul

1990 *Soi-même comme un autre.* Seuil, Paris

TENGELYI László

1998 *Életrajzi elbeszélés és sorseselemény.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

VOISINE, Jacques

1963 Naissance et évolution du terme littéraire „autobiographie”. In: SÓTÉR István – BOR Kálmán – KLANICZAY Tibor – VAJDA György Mihály (red.): *La Littérature comparée en Europe orientale.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 278–286.